

Андрій КЛІМАШЕВСЬКИЙ

ТИПОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАВИ УКРАЇНСЬКИХ ЦЕРКОВ

Вперше подається розроблена автором класифікація обстави інтер'єру українських церков з урахуванням конфесійної специфіки. Проаналізовано основні чинники, які закладничо вплинули на формування основних і допоміжних типологічних груп церковної обстави.

Ключові слова: інтер'єр церкви, церковна обстава, храмооблаштування.

© А. КЛІМАШЕВСЬКИЙ, 2014

Церковна обстава — це сакральна поліфункціональна художньо-образна система окремо розміщених в канонічному порядку різнорідних об'ємно-просторових форм церковного інтер'єру. Вони складають богослужбово-літургійну основу внутрішнього опорядження храму (храмооблаштування, церковного вистрою). Як правило, складові елементи церковної обстави мають вигляд малих архітектурних форм нутра храму. Розпорошена по всьому периметру площі внутрішнього церковного простору, обстава є головним функціональним ансамблем культових предметів храму, призначених для богослужіння.

Акумулюючи в собі цілий християнський мікросвіт сакральних знаків і символів поствізантійської і частково західної традиції, цей різнорідний «багатоголосий» церковний організм об'єднує й візуалізує весь основний смисловий ланцюг процесу літургії. Іншими словами, без комплексу обстави неможливими є літургійне священнодійство й життєдіяльність церковної споруди¹.

«Оживляючи й одухотворяючи» внутрішньоцерковний простір комплекс церковної обстави водночас з естетичного боку своїм художньо-стилістичним вирішенням визначально впливає на формування внутрішнього образу храму, його гармонію й ансамблевість.

У процесі генези церковної обстави об'єктами художньо-пластичної візуалізації були літургійні тексти, біблійні і новозавітні сюжети, життя святих, втілені, здебільшого, в іконографічних програмах іконостасної перегороди, вітварних конструкцій, кіотів, престолу, столу проскомидії (рідше — тетраподів та аналоїв).

Переважаюча більшість церковної обстави має своє, літургією обумовлене, а відтак — функціонально усталене місцезорозташування в системі інтер'єру храму, канонічно пов'язане з трьома частинами богослужбового простору: вітварною частиною або святилищем — місцем для приготування й освячення святих Дарів; навою («храмом вірних») — місцем, де під час служби головним чином розташовуються

¹ Інші складові елементи опорядження церкви (храмооблаштування): монументальний розпис, вітражі, окремо безсистемно розміщені ікони, скульптури, ритуально-обрядові предмети декоративно-прикладного мистецтва, а також спорадично залучені в богослужбовий простір церковні меблі — не впливають визначально на літургійну життєдіяльність церковної споруди.

віруючі, і бабинцем — вхідним приміщенням, в якому над входом на рівні другого ярусу облаштовуються хори, й де на випадок браку місця в українській традиції розміщується решта пастви.

За цим літургійно-функціональним принципом організації внутрішньо-церковного простору вівтарну частину складають: розміщений по центру престол, розташований позаду нього, зазвичай, багатоярусна конструкція запрестольного вівтаря (зрідка — це лише образ); під ним й одночасно позаду престолу — запрестольне крісло; зліва, в куті північно-східної стіни — стіл проскомидії (проскомидійник). Зрідка в більших церквах по периметру східної стіни вівтарної апсиди трапляється синтрон (сопрестоліє) — сидіння обабіч горного місця для ієреїв-співслужителів [8, с. 122].

В свою чергу обширний простір нави на межі з вівтарною частиною заповнює догори (інколи на весь простір до склепіння) трансформована в багатоярусний іконостас передвівтарна перегородка. Остання простирається на всю довжину солеї — ритуально-підвищення вівтарної частини з широким заходом у наву на 1—2 м (її центральна випнута частина — амвон, зазвичай, виділяється широким півколом до заходу вглиб нави).

Навпроти царських врат іконостаса центроформуюче місце у наві посідає тетрапод; з боків від нього, зазвичай, розміщені ставники (великі свічники, висотою понад 1 м, поставлені на долівку храму), а в окремих випадках додатково — два фланкуючі аналої.

На стику нави і бабинця з південно-західного боку або на стику нави і лівого рамена з південно-східного боку розташована казальниця (рідше — зліва від іконостаса).

У бічних раменах нави з фронтального боку, як правило, розміщуються бокові престоли з багатоярусними надбудовами конструкцій пристінних вівтарів на честь різних святих. Бабинець вздовж бокових стін характерно обрамлюють стаціонарні або пересувні пристінні церковні лави та інколи вздовж стін розміщують конструкції виносних кіотів та пристінних вівтарів, які вийшли з основного вжитку². За-

² В допоміжних, як правило, прибудованих приміщеннях церкви (ризиці, паламарні та ін.) розміщені, в основному, меблі ужиткового призначення: шафи, комоди, стелажі, столи, скрині, крісла та ін., які не несуть ритуально-

Зразок розміщення раки в інтер'єрі православного храму Троїцького монастиря у Чернігові

звичай, в південно-західному куті бабинця греко-католицьких церков зберігається Гріб Господній, натомість у православному храмі подібного типу конструкція, призначена для зберігання мощей святих (рака), як правило, акцентовано стоїть перед солеєю на окремому підвищенні, частіше — зліва, в північній частині нави, рідше — в південній.

Головне смислове літургійне поле церковної обстави побудоване навколо престолу й іконостаса — основних центроформуючих богослужбових об'єктів інтер'єру храмів східнохристиянської традиції. Це «літургійне поле» обіймає ритуально відмежована від перебування віруючих територія піднятої над загальним рівнем підлоги солеї з випуклою допереду центральною частиною — амвоном³, розміщеною

обрядового навантаження і, як правило, не входять у літургійний простір храму.

³ Прийняття християнства в Давньокієвській державі від Візантії в 988 році збіглося в часі з періодом активного впровадження великої «літургійної реформи» середньовізантійського періоду, коли в X—XI ст. великі соборні храми «юстиніанівського зразка» поступилися місцем меншим хрестовокупольним (хрещатобанним) церквам післякієвооборського періоду з їх принципово іншою схемою побудови й організації внутрішньочерковного простору й новою іконографічною програмою богослужбової

навпроти царських врат. Зліва та справа від амвона навпроти дияконських врат розміщені кліроси (крилоси) — ритуальні бокові відгороджені відгалуження солей, які в українській традиції трансформувалися, переважно, в окремо розташовані конструкції, огорожені хоругвами і патерицями. В українських церквах кліроси часто бувають помітно висунутими до заходу, інколи із заходом у бічні рамена.

В історичному розрізі склад, характер, кількість, форма і декор складових компонентів церковної обстави не були постійно незмінними, зазнавали численних трансформацій та залежали від багатьох чинників: канонічно-приписних вимог, конфесійних відмінностей, різночасових функціональних потреб, історичних мистецьких стилів і напрямів, локальних місцевих традицій, впливів різних сусідніх культурних ареалів, економічних можливостей та естетичних смаків замовників і виконавців, особливостей інтер'єру храму. В результаті в українських церквах частіше зустрічаються збірно-еклектичні неоднорідні й різностильові комплекси предметів обстави. Часто такі неоднорідності проявляються в особливостях формотворчого і декоративного вирішення церковної обстави через зв'язок місцевої народної традиції з традиціями інших культурних ареалів, що є результатом або примусової колоніальної експансії, або історичного пограниччя культур⁴.

Істотною особливістю інтер'єрів українських храмів східного обряду є паралельний розвиток протягом чотирьох століть двох вітчизняних (православної і греко-католицької) конфесійних традицій заповнення внутрішньоцерковного простору з предметно відмінним складом церковної обстави⁵.

обстави. Від того часу вистрій українських церков успадкував переважно чинний й досі комплекс богослужбової обстави [10, с. 96—102].

⁴ В обставі буковинських, частково бессарабських церков донині добре відчутними є молдавські і румунські впливи балканського типу; у храмах сусіднього Закарпаття — трансильванські та угорські, а в центральних і південно-східних регіонах України та на Волині з першої третини XIX ст. насильно були впроваджені і культивуються до сьогодні на рівні «псевдотрадиції» російські імперські синодальні шаблони.

⁵ Берестейська унія 1596 р. стала відправною засадничо значущою подією в історичному процесі формування конфесійних відмінностей у церковній обставі православних та греко-католицьких церков.

Так, попри споріднені характеристики більшості предметів обстави храмів обох конфесій, застосування сповідальниці і комплексу церковних лав у греко-католицьких церквах зумовлено латинськими запозиченнями, натомість походження столиків-канунників та формотворчі особливості раки синодального зразка в православному інтер'єрі позначені прямим російським впливом.

За функціонально-формотворчими ознаками в ієрархічно побудованій просторовій системі церковної обстави виразно структуруються п'ять основних типологічних груп: 1) літургійно-покладальні (ритуально-покладальні) форми; 2) іконообрамлюючі (ікононесучі) конструкції; 3) молитовно-сідалищні предмети; 4) казальні (проповідальні) конструкції; 5) освітлювальні пристрої⁶. Це одну додаткову умовну групу предметів складають ритуально-несучі конструкції допоміжної дії. Крім того, через конфесійні особливості греко-католицьких храмів тут запрограмовано зустрічаються ще дві типологічні групи обстави: 1) сповідальні конструкції (їх загальнопоширене застосування має характер канонічно усталеної групи предметів на зразок конфесіоналів у костельних спорудах); 2) хрестильні форми (останні трапляються вкрай рідко у вигляді малих архітектурних форм церковного інтер'єру).

Попри типологічну сформованість основних груп, в процесі генези церковної обстави прикметною залишалася тенденція як до роз'єднання, так і до об'єднання окремих типологічних груп і типів, зумовлена еволюційними змінами світоглядної програми літургійного і конфесійного порядку, культурно-історичної парадигми, характеру забудови інтер'єру тощо. Відтак для подолання типологічної неоднозначності окремих предметів обстави визначальним критерієм відбору є не їх історичне минуле, а основне сучасне літургійне навантаження в церковному інтер'єрі.

Найбільш багаточисельною, поліфункціональною, а з погляду літургії — найважливішою є пер-

⁶ Типологія обстави українських церков вперше була систематизована і запропонована у дисертаційній роботі автора [3, с. 10—11]. Однак у порівнянні з попередньою класифікацією в нашій статті подається її суттєво удосконалена модель, базована на засадах «літургійного підходу» (сучасного наукового методу у вивченні літургійного вистрою візантійських храмів, запропонований вченими-візантиністами в 90-х рр. XX ст. [5, с. 237].

ша типологічна група **літургійно-покладальних форм**. Це група функціонально і формотворчо уподібнених до престолу ритуально-обрядових архітектонічних форм переважно столярної конструкції, в яких основна несуча частина — стільниця — служить для покладання речей і предметів літургійного та богослужбового призначення. До цієї групи предметів належать: головний і бокові престולי [11, с. 143—144], проскомидійник, тетрапод, аналої, рака («Гріб Господній» у греко-католицьких храмах) та поширений лише у православних церквах канунник (канун).

В успадкованій від Візантії вітчизняній формотворчій традиції престол зазвичай має вигляд прямокутного стола (висотою близько 1 м) з переважно критими боковими площинами, оздобленими християнською символікою з переважанням хрестових мотивів та христогорам, рідше — біблійними сюжетами (ця тенденція особливо поширилася в ХХ ст.). Найпоширенішою в українських церквах є столярна конструкція престолу (здебільшого без навісукворія) у формі прямокутної плоскої скрині (тумби) з замкненими площинами, з заднього (тильного) боку якої, як правило, знаходяться дверцята для сховку сакральних речей.

Після Берестейської унії під латинізуючим тиском в українських церквах (передусім уніатських) поширилася чинна й досі традиція встановлення ще декількох допоміжних престолів з пристінними багатоярусними вівтарними конструкціями над ними на взірцьє костельних форм (з нагромадженням скульптурного й рельєфного декору навколо ордерних композицій на зразок архітектурних порталів). В XVII—XVIII ст., як свідчать тогочасні візитації церков, інші джерела (лист авдитора Київської митрополії о. Петра Камінського від 1685 р.) поширеною була насильницька практика перенесення до церков латинських престолів, які ставили, як і в костелах, під стіною в приділах (каплицях), переважно бічних раменах церков з метою відправи кількох богослужінь протягом одного дня [11, с. 147]. Значною мірою це було продиктовано потребою збільшення престолів в храмі через зростання кількості приватних літургій в уніатській богослужбовій практиці та через візантійську східно-церковну традицію не відправляти впродовж дня більше однієї літургії на тому самому престолі, навіть головному.

З плином часу, починаючи з кінця XVII ст., в православній практиці теж поступово укорінилася традиція використання пристінних багатоярусних вівтарних конструкцій, подібно, як в уніатських храмах.

Проскомидійник (грецька назва — протезис, українська — бічний жертovníк або трапеца приношення) знаходиться лівіше від престолу у північній або північно-східній частині церковного вівтаря. Це зазвичай столярної конструкції чотирикутна тумба з глухими боковинами, зроблена на зразок престолу, інколи, згідно з давньою практикою XVIII—XIX ст., — у формі церковної шафки, як це часто зустрічається у західних регіонах України, передусім церквах Буковини й Закарпаття, або невеликого звичайного столика нерегламентованих канонічних параметрів, на якому в основному відбуваються дії, пов'язані з приготуванням Святих Дарів перед їх внесенням на престол (Проскомидія — 1-ша частина Літургії [1, с. 109—110]). В новочасному трактуванні кінця ХХ — поч. ХХІ ст. проскомидійник найчастіше має тумбоподібну форму з закритими боковинами.

Рака (Гріб Господній) — це ритуальна гробниця. Зазвичай, у храмах Східного обряду вона облаштовується у формі саркофага, скрині, катафалка, ковчега. У греко-католицьких церквах поширеною є двоярусна конструкція Гробу Господнього з увінчуючим навісом-дашком на зразок киворія над престолом.

Тетрапод (з грец. «тетрас» — чотири і «подас» — ніжка) — це, зазвичай, чотириніжний невеликий дерев'яний стіл або чотиригранна тумба з глухими замкненими площинами переважно прямокутних або квадратних форм, найчастіше з плоскою горизонтальною або односхилою стільницею (нагадує стіл-скриню), на якій знаходяться призначені для цілування хрест та ікони (своїми формами до XIX ст. часто перекликається з престолом). Знаходиться у головній наві перед солеєю (амвоном) навпроти «царських врат». Використовується тетрапод під час різних богослужбових дійств, наприклад обрядів вінчання, хрещення та ін. Як правило, тетраподи покривають вишиваною узорнотканою тканиною, рушниками, натомість ніжки і боковини часто декорують профілюванням та різноманітним різьбленням, трапляється, що з живописними чи рельєфними євангельськими сюжетами.

Найпоширенішими в українських церквах є чотири види тетраподів: 1) прямокутна тумба з односкатним верхом на зразок аналоя (нагадує стіл-скриню); 2) прямокутна (квадратова) тумба з замкненими глухими площинами; 3) конструкція звичайного столу; 4) перевернена трапецієва конструкція з замкненими боковинами.

Аналой, налой, аналогій (з грец. — відповідний столик) — богослужбовий дерев'яний предмет церковної обстави; найчастіше має вигляд високого столика з похилою стільницею і призначається для покладання літургійних книг. Зазвичай аналой знаходиться у передній частині нави з боків від тетрапода або у вівтарній частині з лівого боку від престолу [9, с. 13]. Часто на аналої кладуть Євангеліє, хрест та ікони для поклоніння [12, с. 23]. Відтак покладальна богослужбова функція в аналої є визначальною, хоча він також використовується і як кафедра для проповіді. Хоча з усіх предметів церковної обстави аналої вирізняються найбільшим розмаїттям форм, однак в українських храмах найбільш розповсюдженими є три види аналоїв: 1) аналой на двох стояках з одно- або двоскатним верхом-стільницею; 2) одно- або двоскатний аналой з одним точеним стояком; 3) шафка-трибуна з глухими боковинами, одно- та багатоскатним верхом-стільницею на рухомому або стаціонарному стержні на зразок пюпітра (найбільш поширені на Буковині і в Закарпатті).

До пізно імплантованих в українську православну традицію літургійно-покладальних форм обстави належить канунник (канун) — невеликий, зазвичай вертикальної конструкції, столик зі стільницею у формі суцільно литої металевої пластини з великою кількістю гнізд для свічок, часто завершеною вертикальною композицією невисокого Розп'яття. Цей предмет обстави поширений, переважно, в Україні в церквах Московського патріархату, як богослужбова форма, обумовлена приписами російського синоду. Починаючи з XIX ст., як правило, канунник знаходиться з північного боку «храму вірних», зазвичай поряд з ракою. Згідно з церковно-синодальними приписами на канунник ставлять свічки за упокій і підносяться приношення для «поминовення» померлих (кутя, хліб та ін.) [7, с. 80].

Іконообрамлюючі (іконостасні) конструкції — це група споріднених складних архітектоніч-

них форм (часто багатоярусних), які є сакральнорекоративним обрамленням ікон (зрідка іконографічних рельєфних зображень або об'ємних скульптурних композицій). Цю основну художньо-виражальну групу системи обстави складають найбільш акцентуючі в церковному інтер'єрі великі монументально-декоративні конструкції іконостасної перегороди, пристінні, запрестольні й бокові (без престолів) вівтарі, новочасні архітектонічні гірки «Голгофи» (похідні від вівтарних конструкцій), кіоти (феретрони), процесійні ікони в багатому декоративному оздобленні (зрідка центроформуєчими елементами є скульптурні чи рельєфні композиції, плащаниці або іконографічні й архітектонічні конструкції Різдяного вертепу («шопки»).

Іконостас (з грец. «ейкон» — ікона, образ та «стасіс» — перегородка, поставлення) — перегородка, що функціонально підтримує ряди (яруси) ікон та відділяє у храмі вівтарну частину від нави з віруючими [9, с. 111]. Іконостас є характерний для Церков Східного обряду, однак в українських храмах склався як головна художньо-образна система церковного інтер'єру не одразу, а лише з часом, у пізньому середньовіччі, у відповідності з розвитком поствізантійського обряду. Хоча іконостас функціонально і належить до обстави церкви, проте через його особливе домінуюче становище в інтер'єрі і складну іконографічну програму його, зазвичай, трактують як окремий художній ансамбль малярства й різьби всередині храму.

Вівтарі (від лат. *altus* — високий, *alta ara* — жертвовник на підвищенні) — у стародавніх народів Європи і Близького Сходу перед їх християнізацією — жертвовник у вигляді вогнища, місце жертвопринесення. В епоху раннього християнства вівтарі мали форму підвищення (з підручних матеріалів або каменю), пізніше — форму стола, за яким готувалося та відправлялося таїнство Євхаристії [4, с. 58]. Від найпростіших форм плити, стола і саркофага, в які вмуровувались реліквії святих, вівтарі згодом трансформувалися у більш розвинені форми. Після Берестейської унії в епоху ренесансу поширився пристінний вівтар, за архітектонікою схожий на римо-католицькі зразки у вигляді багатоярусної декоративної стінки, прикрашений багатим різьбленням, поліхромією, у середній частині її поля встановлювався образ святого, якому присвячувався цей

жертвник [6, с. 16]. Саме цей тип кількаярусного католицького пристінного вітваря, починаючи з другої половини XVII ст., поступово набув поширення у вітчизняних церквах. Найпоширенішими в українських храмах є дво-, три- і чотириярусні вітварні конструкції з, як правило, центроформуючими іконами в середині кожного ряду.

До менших архітектонічних конструкцій і предметів храмооблаштування церковного інтер'єру належать кіоти — рамкоподібні конструкції, всередину яких поміщено ікону (часто, особливо у православних храмах мають вигляд заклоєної скриньки). Загалом кіоти складаються з двох компонентів: ікони і обрамлюючої її складної рами з багатим декоративним убранством [2, с. 44]. Доволі часто складніші за формою кіоти мають вигляд малих пристінних вітварів з однією іконою.

Молитовно-сідалищні предмети — це група лавоподібних конструкцій, призначених для молитовно-ритуальних дій: сидіння, клякання, споглядання під час богослужбового дійства. Цю групу об'єктів утворюють розміщене у вітварній частині горне місце з сідалищем посередині (у наших церквах більш поширеною є звичайна форма запрестольного крісла на зразок побутового стільця зі спинкою, натомість у соборних церквах встановлюється складної конструкції владиче крісло, трон); лише зрідка нині трапляється розташований з боків синтрон або сопрестол. Натомість у наві розміщується комплекс молитовних лав (традиційно у греко-католицьких церквах), зрідка вздовж стін — лави-стасидії; у бабинці — переважно пристінні лави (ослони).

Запрестольне крісло — конструкція для сидіння, розміщена за престолом, призначена для архієрея. Загалом найбільш поширеними є два типи конструкцій горних сідалищ: 1) конструкції звичайних побутових крісел, як правило, без будь-якого декору; 2) широкі запрестольні сідалища з високими спинками і декорованими локітниками, часто на зразок трону.

Казальні (проповідальні) конструкції є невеликою групою (в основному похідних від ранньохристиянської кафедри) огорожувальних форм столярної роботи, призначених на зразок трибуни для проповіді, казання, читання св. Письма та літургійного співу під час богослужіння. До цієї групи відносяться наступні типи обстави: казальниця або ар-

хієрейський амвон (проповідальниця), хори; конструкція солеї перед іконостасом (в православних церквах часто зустрічається відгородженою від «храму вірних» декоративною ажурною огорожею — парпетом), кліроси (крилоси).

Казальниця, проповідниця, архієрейський амвон (з грец. — підвищення, виступ) — акцентуюча стаціонарна об'ємно-просторова конструкція церковного інтер'єру у вигляді окремої відгородженої сходової клітки, завершеної кафедрою (інколи — з навісом-дашком у формі балдахіна), призначеної для проповіді священика. В українських церквах поширені два основні види казальниць: проста (без навісного дашка) і складна (з парадним навісом). Корпус казальниці має різні форми, найчастіше випуклі (ковчег, келих, квітки, риб'ячої пащі тощо) з підвішеними різьбленими прикрасами, а знизу — з так званою «шишкою». На завершенні навісів амвонів найчастіше використовуються скульптурні і рельєфні зображення Христа, голуба (як символа Святого Духа).

Кліроси (крилоси) — місця в храмах Східного обряду, відокремлені від віруючих ритуальною загорою, переважно столярної роботи у формі конструкції з поруччям і балясинами або фігурно вирізаними стояками (призначені для окремо вибраних церковною владою і громадою людей (кліриків, читців, півчих). В частині випадків, здебільшого у більших православних храмах, кліроси — це традиційно огорожені північний і південний торці солеї, які дещо виступають на захід до середини храму вірних (як правило, їх називають лівим і правим кліросами) [7, с. 81—82]. Ритуально і функціонально специфіка конструкції і місцезоміщення кліросів продиктовані потребами Літургії, щоб півчі і читці не були надто віддалені від солеї, аби не втрачалася їхня богослужбова єдність з дияконом та священиком (рівночасно розміщення кліросів з боку нави зумовлено їх потребою не перебувати в полі зору вірних під час служби, щоб не відволікати їх увагу від основного священнодійства) [1, с. 106].

У невеликих українських церквах, особливо в сільській місцевості, клірос в храмі переважно є лише один (розміщений праворуч на захід від солеї) [9, с. 132]. Цей клірос здебільшого має вигляд високої односекційної дерев'яної загороди на підвищенні з переднім стояком на ній у формі односклої стільни-

Зразок розташування сповідальниці в одній конструкції з казальницею у греко-католицькій церкві села Козьова Сколівського району Львівської обл.

ці, рідше — попітра для покладання богослужбових книг (часто замикають цю конструкцію позаду лава з опертям у вигляді задньої стінки ослона, а з боків — профільовані боковини). Зрідка клірос облаштовується на хорах, який у такому випадку називають верхнім [7, с. 82] (часто такий клірос на хорах з підставкою на книги і ноти за формою нагадує односхилий аналой). Загалом в українських церквах найчастіше зустрічається два види кліросних конструкцій: 1) у формі огороженої балюстради, що органічно односхильово вирішена в унісон з парапетом солеї; 2) у вигляді дерев'яної односекційної загороди з передньою односхилою стільницею.

Хори — відкрита галерея для хору всередині храму, як правило, у формі балкона з ажурно вирішеним парапетом (найчастіше у формі дерев'яної балюстради, рідше кам'яної або залізної) на рівні другого ярусу західної стіни нави або бабинця. В українських церквах хори мають, зазвичай, прямокутну або П-подібну форму (спорадично зустрічається Г-подібна або ускладнена конфігурація, коли П-подібні хори додатково заходять на бічні західні відгалуження нави — бічних рамен). В мурованих храмах хори є переважно кам'яні (рідше —

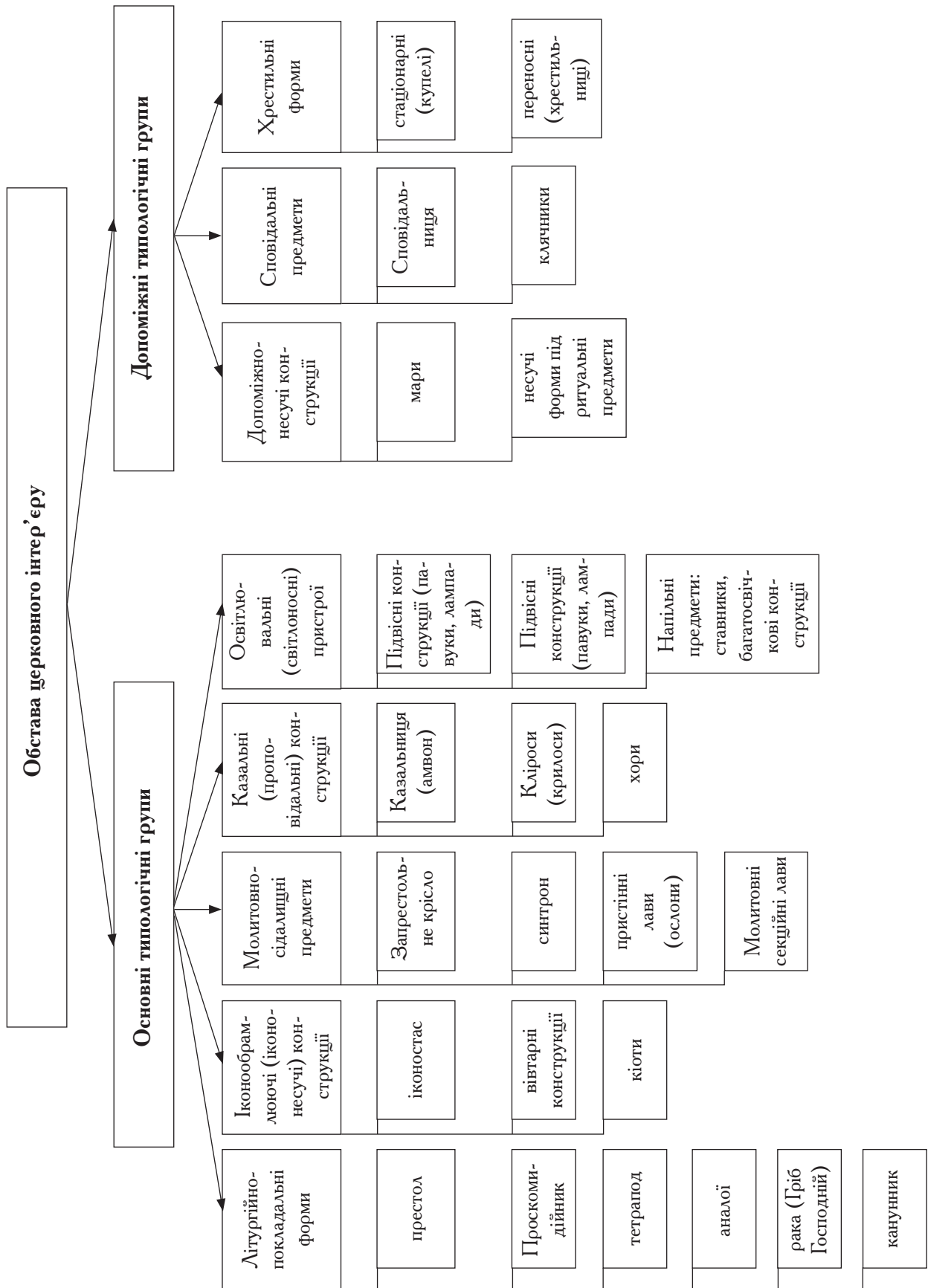
дерев'яні), натомість у дерев'яних церквах — виготовлені майже виключно з дерева. Несучими елементами конструкції хорів є стовпи або колони чотири- чи шестигранної (рідше восьмигранної) форм (спорадично опорними елементами хорів є консолі, інколи фігурно декоровані). Таких опор є, як правило, парна кількість, найчастіше зустрічається дві або чотири стовпоподібні форми.

Освітлювальні (світлоносні) пристрої формують порівняно невелику групу обстави спеціалізованих церковних предметів, ритуально пристосованих для певного місцевого виду сакрального освітлення окремих частин храму. Цю групу об'єктів утворюють: павуки-панікадила, малі павуки (полікадила), лампадки, ставники (поставники) — великі свічники на підлогу (зрідка трапляються напільні багатосвічкові конструкції). Згідно з християнськими уявленнями світло в церковній споруді є образом небесного Божественного світла, що знаменує собою Христа, який приніс світло людям [2, с. 70—71].

«Павуки» — це «світільники», що звисають, як правило, з головної бані (перекриття) в головній наві на основній осі церковного інтер'єру; інколи у бічних навах у вигляді предмета округлих форм (металевої або дерев'яної конструкції з раменами (кронштейнами)) на свічки [13, с. 20—21].

«Павуки» поділяють на великі — панікадила і малі — полікадила. Панікадило — це великий «павук» з багатьма свічками (більше 12-ти), що у порівнянні з меншими павуками висить посередині основної нави храму і запалюється тільки в урочисті моменти Богослужіння. Полікадила — менші за розмірами павуки, що нараховують 7—12 свічок і розміщуються як в головній, так і в бокових навах храму [2, с. 71]. Кожна свіча, в церковному інтер'єрі має своє ритуальне значення, в тому числі і кількість свічок в конструкції павука: одна свічка символізує єдність Трійці, дві свічки означають дві природи — Божественну і людську, три — образ Святої Трійці, сім — сім таїнств, одинадцять — відповідають лику апостольському і т. д.

Лампади — ритуально-обрядові освітлювальні предмети церковної обстави, що входять до складу типологічної групи освітлювальних приладів і складаються з посудини у вигляді чаші або каганця, підвішеного на ланцюзі перед святим образом (іконою).

Лампади використовуються як штучне джерело ритуально-символічного значення для освітлення образів, а лампада перед царськими вратами іконостаса повинна постійно горіти, символізуючи вічне Божественне світло. Наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. в українських церквах окрім оливних лампад, звисаючих здебільшого перед образами, поширились електрифіковані пристрої подібних форм.

Ставники (поставники) — це великих розмірів церковні свічники на підлогу, які в українських традиційних церквах, як правило, стоять перед іконостасом та по обидва боки від тетраподу. Значні параметри ставників (100—170 см висоти), крім практичного вжитку, диктуються насамперед канонічними приписами — це символ тієї духовної висоти, з якої поширюється світло християнської віри. Окрім одинарних ставників на зразок великої свічі поширеними є також напільні трисвічники і п'ятисвічники.

Допоміжно-несучі конструкції — це предмети ужитково-богослужбового призначення, що тимчасово задіюються в храмі для виконання певної ритуально-несучої функції. Сюди відносяться автономні різноманітної форми несучі конструкції під сакральні предмети, зокрема вже недіючі бічні престоли вівтарів, що вийшли з основного вжитку, а також окремі новочасні форми несучих ритуальних конструкцій, мари (ритуалізовані ноші з чотирма довгими держаками, призначені для покладання померлих).

Сповідальні предмети — це похідна від латинських конфесіоналів однорідна монофункціональна група різноформних предметів, переважно столярної конструкції, призначених виключно для сповіді (широко розповсюдилися у богослужбовій практиці уніатських церков після Замойського собору 1720 року). До них відносяться сповідальниця та клячки (камерні форми для ритуального клякання в основному до сповіді чи молитви). Найпоширенішими в українських церквах є: 1) огорожені закриті конструкції сповідальниць на зразок римокатолицьких конфесіоналів; 2) відкриті конструкції різноманітних форм, основним елементом яких є стільниця для клякання.

Хрестильні форми (купелі, хрестильниці) — найбільш рідко присутня в богослужбовому просторі української церкви група сакральних архітекто-

нічних предметів із заглибленням для води, переважно чашоподібної або жолобоподібної форми, призначених для обрядів, пов'язаних з таїнством Хрещення. Сюди належать: хрестильниці у формі різноманітних посудин або купелі у вигляді окремо стоячих малих архітектурних форм, часто за римокатолицьким зразком.

Загалом, в історичному вимірі наявність в інтер'єрі української церкви типологічних відмінностей церковної обстави є продиктована трьома головними чинниками:

- 1) канонічними приписами східного обряду;
- 2) конфесійною специфікою;
- 3) місцевою формотворчою традицією.

Специфіка вистрою українських церков історичною і смислово пов'язана з поствізантійською сакральною традицією, тому засадничо відтворює такі її основні світоглядні параметри як христоцентричність, багатозначність, структурованість та ієрархічність. В процесі дослідження еволюції інтер'єру українських церков встановлено, що зміни історико-культурної парадигми, насамперед — церковні реформи, суттєво вплинули на зміну форм і функцій предметів церковної обстави, появу нових складових елементів різних типологічних груп, формування двох конфесійно-відмінних вітчизняних практик храмооблаштування.

Все це в загальнонаціональному масштабі зумовлює багатство художньо-образного змісту та неповторність внутрішнього предметного світу церковної обстави різних регіонів українських земель.

1. Гоголь М. Роздумування про Божественну Літургію / М. Гоголь ; пер. з рос. М. Комара. — Львів : Свічадо, 2003. — 157 с.
2. Довганюк І. Архітектура українських церков / І. Довганюк. — Львів : Місіонер, 1997. — 111 с.
3. Клімашевський А. Облаштування інтер'єру дерев'яних церков Західного Поділля та Покуття ХVІІІ — початку ХХ ст. (проблема ансамблевості) : автореф... канд. мист. / А. Клімашевський. — Львів, 2001. — 18 с.
4. Колодний А. Релігієзнавчий словник / А. Колодний, Б. Лобовик. — К. : Четверта хвиля, 1996. — 389 с.
5. Липатов А. Образы византийской архитектуры в западноевропейской историографии / А. Липатов // Христианская иконография Востока и Запада в памятниках материальной культуры Древней Руси и Византии : памяти Т. Чуковой. — Спб. : Петербургское Востоковедение, 2006. — С. 223—261.

6. Мардер А. Архітектура. Короткий словник-довідник / А. Мардер. — К. : Будівельник, 1995. — 333 с.
7. О. Молотков С. Практическая энциклопедия православного христианина / С. Молотков. — М. : Сатисъ. — 328 с.
8. Пуряева Н. Словник церковно-обрядової термінології / Наталя Пуряева. — Львів : Свічадо, 2001. — 156 с.
9. Словник українського сакрального мистецтва / під ред. М.Є. Станкевича. — Львів : Інститут народознавства НАН України, 2006. — 287 с.
10. Тафт Роберт Ф. Візантійський обряд: коротка історія / Роберт Ф. Тафт. — Львів : Вид-во УКУ, 2011. — 136 с.
11. Туркевич-Клімашевський А. Головний престол у сакральному просторі української церкви: генеза форм, художні особливості / Туркевич-Клімашевський А. // Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення : матеріали міжнародної наукової конференції; Львів, 6—7 грудня 2013 р. — Львів, 2013. — С. 143—149.
12. Християнство : словарь / под общ. ред. Л.Н. Митрохина и др. — М., 1994. — 557 с.
13. Черемський П. Основні поняття літургії / П. Черемський. — Львів : Свічадо, 1997. — 159 с.

Andrii Klimashevsky

ON TYPOLOGICAL CHARACTERISTICS OF FURNITURE OF UKRAINIAN CHURCHES

For the first time ever the article has presented author's view upon classification of interior furniture used in Ukrainian churches with account of confessional specificity. Under analytical study have been put main factors having basic influence upon formation of principal and auxiliary typological groups of church furniture.

Keywords: church interior, church furniture, church inner arrangement.

Андрій Клімашевський

ТИПОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА ОБСТАНОВКИ УКРАИНСКИХ ЦЕРКВЕЙ

В статье впервые представлена разработанная автором классификация обустройства интерьера украинских церквей с учетом конфессиональной специфики. Приводятся основные факторы, в определяющей степени повлиявшие на формирование главных и вспомогательных типологических групп церковной обстановки.

Ключевые слова: интерьер церкви, церковное обустройство, обустройство храма.